

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNDƏ TURİZM TERMINOLOGİYASININ FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elmi sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Ləman Həsənəli qızı Həsənova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Sayah Allahverdi qızı Sadıqova

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Həcər Emin qızı Hüseynova

filologiya elmləri doktoru, professor
İlhamə Həbib qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Faiq Şaban oğlu Şahbazlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

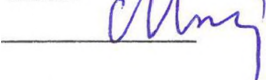

filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Məhərrəm Əvəz oğlu Məmmədov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan dilində elm və texnikanın sürətli inkişafı, yeni elm sahələrinin yaranması dilin lüğət tərkibini müxtəlif istiqamətlərdə zənginləşdirir. Müasir dövrdə turizm dünya miqyasında sürətlə inkişaf edən, müxtəlif dillərin terminlərini özündə birləşdirən bir elm sahəsidir. Bu əlaqələr turizm xidmətindən istifadə edənlərin sosial-mədəni və turizm tələblərini təmin etməklə yanaşı turizm leksikasını daima zənginləşdirir. Bu leksik sistemin terminoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirməsi, ümumişlək sözlərin turizm sahəsində terminləşməsi, habelə turizm terminlərinin determinləşməsi səbəblərinin aydınlaşdırılması dilçilikdə aktual olan məsələlərdəndir. Turizm bir elm kimi inkişaf edərək spesifik xüsusiyyətlərə malik olan, bütün dünyada yayılan sahələrdən biri kimi dil əlaqələrinin genişlənməsinə və onun təsiri ilə yeni terminlərin yaranmasına səbəb olur. Belə fəaliyyət dillərin turist leksikası səviyyəsində qarşılıqlı təsirini, beynəlxalq turizm terminləri qatının formalaşdırma inkişaf etməsini, beynəlxalq turizm terminlərinin müxtəlif dillərin turizm terminologiyasına keçməsinə şərtləndirir. Qeyd edilənlər beynəlxalq turizm terminləri layının inkişaf xüsusiyyətlərini, onların spesifik cəhətlərini, bu qatda neologizmlərin yaranma proseslərini, turizm terminlərinin tərcüməsi məsələlərinin tədqiqini aktuallaşdırır.

Turizm çoxşaxəli və çoxsahəli sektor olub ölkə iqtisadiyyatı, mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Hotel və mehmanxana sistemləri, nəqliyyat, mədəniyyət ocaqları, kulinariya, məişət xidməti sferaları turizm sahəsində geniş şəkildə iştirak edirlər. Bu cəhət turizm terminologiyasında müxtəlif sahə terminlərinin işlənməsinə geniş imkanlar açır. Eləcə də ayrı-ayrı sahə terminlərinin turizm terminologiyasına daxil edilməsi və ortaq terminlərin yaranması və onların semantikasının müəyyənləşdirilməsi dilçilikdə aktual olan problemlərdəndir. Çünki turizm terminologiyasına aid leksikoqrafik vasitələrin, lüğət, danışmaq və məlumat kitablarının tərtibi zamanı terminlərin seçilməsi, eləcə də nizama salınmasında müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Turizm terminologiyasının qeyd olunan

aspektdən tədqiq edilməsi müasir dövrdə olduqca əhəmiyyətli və vacibdir. Turizm terminologiyası ilə bağlı tədqiqat işlərinin təhlili göstərir ki, bu sahədə rus dilçiliyində, eləcə də başqa dillərdə turizm terminologiyası ilə müqayisəni nəzərdə tutan tədqiqatlar mövcuddur. Başqa dillərin turizm terminologiyasına dair milli səviyyələrdə araşdırmalar aparılmışdır. Rus dilçiliyində turizm terminologiyası iki dilin materialı əsasında müqayisəli tədqiq edilmişdir. L.V. Vinoqradova rus və ingilis dilində turizm terminlərini sinxron və diaxron istiqamətdə təhlil etmişdir¹. E.İ. Markova rus dilində alınma turizm terminlərini leksik-semantik cəhətdən araşdırmışdır². Həmçinin turizm terminologiyasının linqvokulturoloji aspektləri müəyyənləşdirilmişdir³.

Turizm terminologiyası ilə bağlı aparılan tədqiqatlar sahə ilə bağlı problemə marağı nəinki azaltmır, əksinə son dövrlərdə bu sahəyə diqqətin daha da artması müşahidə olunur. Azərbaycan dilçiliyində də turizm terminologiyası ilə bağlı S.S.Əmirova Azərbaycan və ingilis dilində turizm terminologiyasını müqayisəli şəkildə leksik-semantik və struktur təhlilə cəlb etmişdir⁴.

Turizm terminologiyasının tədqiqinin bu şəkildə genişlənməsinin əsas səbəbləri turizmin müxtəlif sahələrlə bilavasitə əlaqəsi, turizm növlərinin artması və çoxçeşidliyi, turizm sferasında dillərarası

¹ Виноградова, Л.В. Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах: дис ... канд. филол. наук / Л.В. Виноградова. - Великий Новгород, 2011. – 213 с.

² Маркова, Е.И. Заимствованная лексика в сфере туризма/ Е.И.Маркова // Молодой ученый. – Москва, 2014. № 2. – с. 682-684. – электрон мәнбә: <http://moluch.ru/archive/60/8878>.

³ Кузина, О.А. Семантические и ассоциативные поля туризма как отражение фрагментов языкового сознания и картин мира русских, немцев и американцев: дис...канд. филол. наук / О.А. Кузина. – Барнаул, 2006. – 455 с.; Шамсутдинова А. Р. Заимствования из английского языка во французский в области туризма /А.Р. Шамсутдинова // Филологические науки. Вопросы теории и практики: в 2 ч. – 2014. – № 9 (39). Ч. I. – с. 208– 210.

⁴ Əmirova, S.S. Azərbaycan və ingilis dillərində turizm terminlərinin leksik-semantik və struktur təhlili: Filol. fəls. dok. dis. avtoreferatı/S.S.Əmirova. – Bakı, – 2016. – 25 s.

əlaqənin və kommunikasiyanın güclü olması, beynəlxalq turizm terminlərinin sürətli beynəlmilləşməsi, ümumişlək sözlərin terminləşərək turizm terminologiyasına daxil olması, turizm terminlərinin linqvokulturoloji spesifikasiyaya daşmasıdır.

Azərbaycan dilində turizm terminologiyası ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilməmiş, deməkdir ki, bu sahə ilə bağlı tədqiqat aparılmamışdır. Hazırda Azərbaycanda turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət verilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti turizmin inkişaf etdirilməsi haqqında Dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi barədə sərəncamlar vermişdir. Azərbaycanda turizm üzrə mütəxəssislərin hazırlanması üçün ali təhsil müəssisəsi yaradılmışdır. Müstəqillik illərində Azərbaycanda bir çox sahələrin sürətli inkişafı və onların anlayışlarının adlandırılması bir proses kimi genişləndirilib. Lakin Azərbaycan dilində turizm leksikasının formalaşması və inkişafı, terminoloji sisteminin ümumi nəzəri məsələləri, bu sahə ilə bağlı terminologiyanın yaranma üsulları, yaranma mənbələri, zənginləşmə yolları və unifikasiya məsələləri tədqiq edilməmişdir. Göstərilən bu cəhətlər mövzunun tədqiqatını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektinə və predmetinə: Müasir Azərbaycan dilində turizm terminlərinin formalaşması və inkişafının araşdırılması tədqiqatın obyektinə təşkil edir. Predmetinə isə Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının leksik-semantik və struktur-funksional xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan dilində turizmin elm kimi təşəkkülü, formalaşması, inkişafı ilə bağlı olaraq yaranan terminoloji sistemin inkişaf meyillərini, turizm terminlərinin leksik-semantik, struktur xüsusiyyətlərini, onların ümumi terminoloji sistemdəki yerini, müstəqillik dövründə turizm terminologiyasının əsas mənbələrini araşdırmaqdır. Əsas məqsədin reallaşdırılması üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycan dilində turizm terminlərinin formalaşma və inkişafını tədqiq etmək;

- turizm terminlərinin tematik təsnifini vermək, bu terminləri tematik qruplara ayırmaq, onların alt tematik qruplarını müəyyənləşdirmək;

- turizm terminlərinin yaranmasına təsir göstərən ekstralinqvistik amillərin təyin edilməsi;

- turizm terminlərinin yaranma üsullarını və mənbələrini müəyyənləşdirmək;

- turizm terminologiyasında neologizmlərin spesifik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;

- turizm terminologiyasının genealoji mənzərəsini müəyyənləşdirmək;

- turizm terminologiyasında beynəlmiləl terminlər və onların xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;

- Azərbaycan dilində turizm terminlərinin nizama salınması, unifikasiyası və standartlaşdırılması yollarını müəyyənləşdirmək.

- beynəlxalq turizm terminologiyasının standartlaşdırılmasından əldə olunan nəticələrin Azərbaycan dilində tətbiqi prinsiplərini təyin etmək;

Tədqiqatın metodları: Dissertasiya işində təsviri, müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Müasir Azərbaycan dilində turizm terminlərinin yaranma üsulları və mənbələri, turizm terminologiyasının genealoji mənzərəsi, leksik-semantik inkişaf yolları, alınma və beynəlmiləl terminlər ilk dəfə sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Bu sahə terminologiyasının sürətli inkişafı, normativləşməsi və beynəlxalq miqyasda işlənmə xüsusiyyətləri, yeni turizm terminlərinin yaranmasına təsir göstərən amillər, beynəlxalq turizm terminologiyasında neologizmlərin yaranma səbəbləri və prinsipləri, neologizmlərin xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Turizm terminologiyasında termin yaradıcılığı üsulları, turizm terminlərinin alınma yolları, beynəlxalq turizm terminləri ilə milli dilin bu sahə terminlərinin paralel işlənməsi və aradan qaldırılması yolları ilk dəfə olaraq tədqiq edilmişdir. Tədqiqatda turizmin müxtəlif sahələrlə sıx əlaqəsi, terminoloji sistemdə müştərək terminoloji qatın işlənməsi, onların unifikasiya və standartlaşma məsələləri araşdırılmışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar: Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı müddəalar əldə edilmişdir.

– Müasir Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının sürətlə zənginləşməsi onun beynəlxalq turizm terminləri qatının formalaşması, turizmin inkişafı, eləcə də turizm növlərinin artması ilə bağlıdır.

– Azərbaycan dilinin turizm terminləri bu dilin müxtəlif sahə terminologiyaları ilə əlaqəli inkişaf edir və terminoloji mikrosahələr əmələ gətirir.

– Turizm terminləri üçün variativlik səciyyəvidir. Əsas variantlılıq milli və beynəlxalq turizm terminlərinin paralel işlənməsi ilə bağlıdır.

– Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasında terminalma prosesi ingilis dilinin beynəlxalq turizm terminlərinin yaranmasındakı dominant rolu ilə şərtlənir.

– Beynəlxalq turizm terminologiyasında istifadə olunan terminlərin struktur və tərkibini dəyişmədən başqa dillərə keçməsi, onların beynəlxalq miqyasda standart kimi işlənməsindən və turizm sənədlərinə daxil olmasından irəli gəlir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyanın mühüm nəzəri əhəmiyyəti vardır. Əldə edilən nəticələrdən Azərbaycan dilinin turizm terminlərinin, turizmin müxtəlif xidmət sahələrinin mikrosistemi çərçivəsində öyrənilməsində, müxtəlif sahə terminologiyalarının, eləcə də dilin lüğət tərkibinin zənginləşmə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində istifadə etmək olar.

Dissertasiyanın materialları ali məktəblərdə terminologiyaya aid xüsusi mühazirələrin deyilməsində, dərsləklərin yazılmasında əsas mənbədir. Müxtəlif mənbələrdən toplanmış və dissertasiyada qeydə alınmış turizm terminləri sahə üzrə çoxdilli və izahlı lüğətlərə daxil edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas məsələləri və müddəaları beynəlxalq və respublikada keçirilən konfranslarda məruzə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı məqalələr AAK-ın tövsiyə etdiyi məcmuələrdə nəşr olunmuşdur.

Tədqiqat işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi: Giriş – 5 səhifə (8,715), I fəsil 34 səhifə (66, 405), II fəsil 42 səhifə (80,883), III fəsil 42 səhifə (81, 492), nəticə 3 səhifə (4,000), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 17 səhifə, əlavə isə 2 səhifədir. Dissertasiya işi ümumilikdə 148 səhifə, 244,073 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, elmi yenilikləri və müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, işin aprobasiyası, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Müasir Azərbaycan ədəbi dilində turizm terminologiyasının formalaşması və inkişafı**” adlanır. Birinci fəslin birinci paraqrafında turizmin elm sahəsi kimi inkişafı, formalaşma prosesi və başqa elm sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd olunduğu kimi iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilmiş turizm gəlirlərin və valyuta daxilolmalarının artmasına səbəb olur, nəqliyyatı, rabitəni inkişaf etdirir, sosial problemlərin həllinə kömək edir.

S.A.Makarenko və A.E.Saak turizmin inkişafını dörd mərhələyə bölmüşdür: “1. qədim dövrdən XIX əsrin əvvəllərinə qədər; 2. XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə qədər; 3. XX əsrin əvvəlindən ikinci dünya müharibəsinədək; 4. 1941-ci ildən sonrakı dövr”⁵. Bu bölgədəki birinci mərhələ antik dövrə aiddir. Turizm növlərinin artması, həmçinin turizm elminin formalaşması

⁵ Макаренко, С.Н., Саак, А.Э. История туризма/С.Н.Макаренко, А.Э.Саак. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, – 2003. – с.12.

inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur.

Turizmin daha çox əlaqəli şəkildə inkişaf etdiyi bir sıra elm sahələri vardır. Turizm ilə coğrafiyanın qarşılıqlı əlaqəsi əsasında turizm coğrafiyası, rekreasiya coğrafiyası, turist ölkəşünaslığı, turist regionşünaslığı, regional turizm kimi elmi istiqamətlər yaranmışdır. Turizm iqtisadiyyatı iki elmin qovşağında meydana gəlmişdir. İqtisadiyyatla turizmin əlaqəsi olduqca möhkəmdir və bu sahədə daim həll etdiyi problem və məsələlərin dairəsi artır. Turizmlə fəlsəfinin əlaqəsi zəminində turizm fəlsəfəsi, turizmlə sosiologiyanın qovşağında turizm sosiologiyası, sosial turizm elmi istiqamətləri təşəkkül tapmışdır. Qeyd olunduğu kimi, turizm müxtəlif elmlərin – tarix, fəlsəfə, hüquq, coğrafiya, sosiologiya, psixologiya, antropologiya, iqtisadiyyat, ekologiya, rekrealogiya, kulturologiya elmlərinin qovşağında inkişaf etmişdir. Bütün bunlar turizmin müstəqil bir elm sahəsi kimi inkişafına təkan vermişdir. Qeyd olunduğu kimi, *“Turizm elmi müxtəlif elmlərin diferensiyası nəticəsində inkişaf edərək turizmin coğrafiyası, turizm tarixi, turizm iqtisadiyyatı, turizmin hüququ sahələrə ayrılmışdır”*⁶.

“Turizm haqqında” qanunda turizm termini belə təyin olunmuşdur. *“Turizm ölkə şəxslərinin müəyyən ölkədə (yerdə) müvəqqəti olacağı və ödənişli fəaliyyəti olmamaq şərti ilə istirahət, müalicə, sağlamlaşdırma, tanış olma, idman və dini məqsədlərlə daimi yaşayış yerlərindən müvəqqəti getmələridir”*⁷.

Turizm termininin belə təyin olunması eyni terminin həm sahənin (elmin), həm də bu sahədəki anlayışın adını ifadə etməsinə səbəb olur. Bu elmin aşağıdakı daxili sahələri vardır: turizm tarixi, turizm coğrafiyası, turizm iqtisadiyyatı, turizm pedaqogikası, turizm hüququ, beynəlxalq turizm, daxili turizm, turizm fəlsəfəsi, turizmin sosiologiyası, turizm etikası, turizm psixologiyası, turizm konfliktologiyası və s. Qeyd olunan elmi istiqamətlər

⁶ Zeynalova, G.Ə. Definitiv terminlərdə forma və məzmun//Terminologiya məsələləri, – Bakı: Elm, – 2004. – s.11.

⁷ Крузиз// <https://1ku.ru/образование/19584-круиз-это-вид-путешествий>.

turizmşünaslığın nəzəri-metodoloji tərkib hissələridir və bu adların hər biri turizmşünaslıq terminologiyasına daxil olan terminlərdir.

İkinci fəslin ikinci paraqrafı **“Turizm terminologiyasının formalaşma tarixi”** adlanır. Bu fəsildə turizm terminologiyasının təşəkkülü və formalaşması tarixi araşdırılmışdır. Turizm terminlərinin yaranmasına təsir göstərən ekstralinqvistik amillərin sahə terminologiyalarının zənginləşməsinə təsir edən mənbələrin təyini, sahədaxilində terminoloji sistemin inkişafı, beynəlxalq turizm terminologiyası, turizm terminologiyasının genealoji mənzərəsi ədəbi dilin inkişaf istiqamətlərinin formalaşmasına təsir edir. S.Sadıqova Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı tarixini müxtəlif dövrlərə ayırmışdır⁸. Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının inkişafı ümumiyyətlə Azərbaycan dilində terminologiyanın formalaşması dövrü ilə bilavasitə bağlıdır. Bu nəzərə alınaraq turizm terminologiyasının inkişafını aşağıdakı dövrlərə ayırmaq olar: 1. Ən qədim dövrdən XIX əsrin ikinci yarısına qədər olan dövr; 2. XIX əsrin ikinci yarısında XX əsrin birinci rübünün sonuna qədərki dövr. 3. XX əsrin birinci rübünün sonundan 1990-cı illərə qədər olan dövr. 4. Müstəqillik illərində turizm terminologiyasının inkişafı.

Turizm səyahətin müxtəlif növlərini birləşdirən, müəyyən insanların daimi yaşayış yerlərini müvəqqəti tərk edərək iş, istirahət və digər məqsədlərlə başqa ölkələrə, yerlərə getməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan “turizm” termininə müxtəlif tərif və izahlar verilmişdir. A.Y.Aleksandrova yazır: *“Turizm adamların daimi yaşayış və iş yerini tərk edərək başqa yerdə müvəqqəti olduqları zaman baş verən hadisə və münasibətləri əhatə edir”*⁹. Bu tərifdə anlayışın təyində eyni səciyyə daşıyan, vacib meyarlardan biri olan səfər və səyahət məfhumları əsas götürülür. Qədim dövrlərdən başqa ölkələrə səyahət edən şəxslər gördüklərini qələmə almış və səyahətnamələr yazılmışdır. Təşəkkül dövründə turizm terminləri kimi *səyahət, səfər,*

⁸ Sadıqova, S.A. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı/ S.A.Sadıqova. – Bakı: Elm, – 2005. – s. 33.

⁹Александрова, А.Ю. Международный туризм/А.Ю. Александрова. – Москва, – 2002. – s.16.

səyyah, gəzmək, heybə, xurcun, karvan, karvansara kimi sözlər işlənmişdir. Qədimdə uzaq yola çıxarkən yol üçün ən vacib əşyaları və azuqəni yığmaq üçün müxtəlif qablardan istifadə olunmuşdur. Məsələn, M.Kaşğarinin lüğətində “*boğ*” və “*çoğ*” sözləri vardır. “*Boğ – şey qoymağa məxsus heybə və qab*”, “*çoğ – şey heybəsi*” mənasını ifadə edir¹⁰. Azərbaycan dilində eyni mənada “xurcun” sözündən də istifadə edilir. Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının inkişafı ilə bağlı türk dillərinin qədim yazılı abidələri zəngin faktlar verir. Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının yaranma tarixini dövrələşdirmədə ədəbi dilin dövrələşdirmə mərhələləri əsas götürülmüşdür.

Turizm müasir dövrdə dünyada ölkələrin iqtisadi baxımdan dinamik inkişaf edən sektorlarından biridir. Hazırda turist kompaniyaları arasında güclü rəqabət vardır. Belə kompaniyaların iş prinsipləri də bir-birindən fərqlənir. Buna görə də elmi tədqiqatlarda turizm anlayışı müxtəlif şəkildə izah edilir.

Terminin motivləşməsi terminin yaranmasının əsasında duran əlamətlər üzrə təyin olunur. Motivləşmə terminin yadda qalan olmasını, onun başqa terminlərlə əlaqəsini təmin edir¹¹.

Turizm terminlərinin yaranmasında da bu xüsusiyyətlər əsas götürülür. Turizm bir-birini qarşılıqlı olaraq tamamlayan elementlərin məcmusu şəklində fəaliyyət göstərən bir sistemdir. Bu sistemdəki münasibətlərin iştirakçıları - turist, turizm müəssisələri, təşkilatlar, regionlar və dövlət qurumları qarşılıqlı olaraq bir-birinə təsir edir. Turizm bir sistem kimi iki alt sistemin - turizmin subyektinin və turizmin obyektinin məcmusu kimi baxmaq olar. Turizm subyektini dedikdə, özünün bir sıra tələbatlarının ödəmək üçün spesifik xidmətlərdən istifadə etməklə turizm tədbirlərinin iştirakçısı olan şəxs - turist başa düşülür. Turizmin obyektini dedikdə isə turizm

¹⁰ Kaşğari, M. Divanü lüğət-it-türk. III c. – Bakı, “Elm və təhsil”, – 2023. – s. 107.

¹¹ Сенин, В.С. Организация международного туризма / В.С. Сенин. – Москва: Финансы и статистика, – 2005. – с.130.

subyektinin səyahəti zamanı onun marağ dairəsində ola biləcək məsələlər nəzərdə tutulur.

Birinci fəslin üçüncü paragrafı “Turizm terminologiyasının spesifik xüsusiyyətləri” adlanır. Müəyyənləşdirilir ki, sahə terminlərinin, o cümlədən turizm terminlərinin spesifikliyi eyni qəbildən olan əşya, predmet və hadisələrdən yalnız məxsusi əlamətə görə fərqlənməsidir. Bu cür problemin qoyuluşu müvafiq sahə terminlərinə xas olan spesifik cəhətləri təyin etməyi tələb edir.

Turist üçün gediş prosesi nəqliyyat, sənədləşdirmə və ləvazimat məsələlərini əhatə edir. Sənədləşdirmə başqa yerə getmə, orada müəyyən müddətdə qalma və qayıtma məsələlərini rəsmiləşdirməkdir. Turizmdə bu işlər turist səfərinə çıxmaq istəyənin yaşadığı yerdəki turoperator, turagent və turagentlik tərəfindən həll olunur. Terminoloji fərq bu sahəyə məxsus terminlərlə ifadə olunduğu kimi, həmin sahəni, yəni turizm leksikasını müəyyənləşdirir. Hər üç termin turoperator, turagent, turagentlik turizmdə işlənən eyni və ya yaxın mənalı anlayışlardır. Yəni, turoperator (turist operatoru) turların kompleksləşdirilməsi, turistlər üçün kompleks xidmətin formalaşdırılması, turların təşkili və reallaşdırılması ilə məşğul olan təşkilatdır.

Turizm terminologiyasının yeniləşməsinin müxtəlif spesifik cəhətləri vardır. Bunlardan birincisi ümumişlək leksik vahidlər turizm sahəsində xüsusiləşərək terminləşir. İkinci cəhət isə terminoloji derivasiyadır. Turizm terminlərinin derivasiyası terminoloji leksikanın derivasiyasına oxşar müəyyən xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakı yerlərə ayırmaq olar: 1. Terminlər ancaq bu sahə anlayışlarını adlandırır; 2. Terminlər bu sahə anlayışlarını adlandırmaqla yanaşı, ümumişlək söz kimi də işlənir. 3. Terminlər bu sahə anlayışlarını adlandırmaqla yanaşı, başqa elm sahələrində də paralel şəkildə işlənir. 4. Terminoloji derivasiya şüurlu şəkildə gedir; 5. Sözdüzəltmə vasitələri terminin daxili formasının yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Turizm terminologiyasının spesifikliyini doğuran əsas xüsusiyyətlərindən biri bu sahənin çox sayda başqa sahələrlə bağlılığından irəli gəlir. Ona görə də, turizm terminologiyasında daha

çox sahənin terminləri işlənir. Belə sahə terminlərinin turizm terminləri lüğətlərinə daxil edilməsi əsas amillərdən hesab edilir.

Birinci fəslin dördüncü paragrafı “**Turizm terminlərinin tematik təsnifatı**” adlanır. Tədqiqatda tematik bölgü turizm sahələri və turizm növləri əsasında aparılmışdır. Turizm terminologiyasının əsas tematik qruplarından biri turizm obyektləri qrupudur. Bura *mehmanxana, hotel, düşərgə, kottec, kempinq, turbüro, turbaza, turdüşərgə* və bir çox başqa terminlər daxil olur.

Ekskursiya xidməti turizmdə aparıcı yer tutan xüsusi sahədir. Turizmin tematik bölgüsündə ekskursiya xidməti ayrıca bir qrup təşkil edir. Bu tematik sahəyə xeyli sayda turizm termini daxildir: *ekskursiya, gid, bələdçi, ekskursiya marşrutu, ekskursiya müddəti, piyada ekskursiya, nəqliyyat ekskursiyası* və s.

Turizm növlərinin funksional təsnifində aşağıdakı altı növ qeyd olunur: 1. rekreasiya turizmi; 2. müalicə turizmi; 3. işgüzar turizm; 4. dini turizm; 5. etnik turizm; 6. tranzit turizmi. Bu bölgüdə turist səfərinin məqsədi fərqləndirici meyar rolunu oynayır.

Müalicə turizminin yeddi alt növü vardır və həmin növlər aşağıdakı terminlərlə ifadə olunur: *müalicə-sağlamlıq turizmi, kurort turizmi, sanatoriya turizmi, balneoloji turizm, talassoterapiya turizmi, termal bulaqlara səyahət, iqlim-terapiya turizmi*. Alt növlər müalicə və bərpə üsul və vasitələrinə görə fərqləndirilir.

İdman turizmi idman növlərinə görə aşağıdakı kimi təsnif edilir: “1) *piyada turizmi*; 2) *xizək turizmi*; 3) *dağ turizmi*; 4) *su turizmi*; 5) *speleoturizm*; 6) *yelkən turizmi*. İdman turizmində istifadə olunan hərəkət vasitələrinə görə *velosiped, at və avtomobil turizmi növləri fərqləndirilir*”¹². İdman turizminin alt növləri aşağıdakı turizm terminləri ilə ifadə olunur: *velosiped turizmi, avtoturizm, mototurizm, piyada turizmi, yelkən turizmi, xizək turizmi, atla gəzinti turizmi* və s.

¹² Волков, В.В. Термин и понятие «медиа»: аспекты герменевтического исследования/ В. В. Волков// Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика. – Саратов, – 2021. Т. 21, вып. 1. – с. 20.

Tematik bölgədə ekoturizm terminləri də xüsusi qrup kimi ayrılmışdır. Ekoloji turizm, yaxud da ekoturizm turizm sənayesinin nisbətən yeni olan istiqamətlərindən biridir. Ekoloji turizmin aşağıdakı növləri vardır: elmi-ekoloji turizm, təbiət turizmi, rekreasiya turizmi.

Turizm terminlərinin tematik bölgüsü bu terminlərin əhatə dairəsinin genişliyini təsdiq edir.

İkinci fəsil “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində turizm terminlərinin yaranma prosesi” adlanır. Bu fəslin birinci paraqrafında turizm terminlərinin yaranma yollar və üsulları təhlil edilmişdir. Terminlərin yaranma yolları söz və termin yaradıcılığı ilə birbaşa bağlı olan problem olub dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən əsas vasitələrdən biridir. Turizm terminlərinin yaranmasında da bu yolların hər biri öz spesifikliyi ilə seçilir. Azərbaycan dilində turizm terminlərinin əsas spesifik xüsusiyyətlərindən biri də ümumişlək sözlərin terminləşməsidir.

S.Sadıqova yazır: *“Semantik yolla yaranan terminlərdə iki proses müşahidə olunur: 1) ümumişlək mənə daşıyan sözün mənə cəhətdən genişlənilib termin mənəsi kəsb etməsi; 2) terminlərin semantik cəhətdən genişlənilib daha yeni elmi-texniki terminoloji mənə ifadə etməsi”*¹³.

Leksik-semantik üsula termin yaradıcılığında mənənin daralması, mənənin dəqiqləşməsi, mənənin genişlənməsi ilə yanaşı, oxşarlığa və müştərəkliyə görə eynilik amilləri iştirak edir.

Morfoloji üsulla turizm terminlərinin yaranması ən məhsuldar üsuldür. Morfoloji üsul sözdüzəldici şəkilçilərin köməyi ilə terminlərin yaradılmasıdır. Termin yaradıcılığında məhsuldar olan bu üsul turizm terminologiyasında da geniş istifadə olunur.

- *çi*, - *çi*, - *çu*, - *çü*. Bu şəkilçi sənət, peşə, məşğuliyyət və s. ifadə edən terminlərin yaradılmasında istifadə olunur: ziyarət – ziyarətçi, səyahət – səyahətçi, bələd – bələdçi və s. Dilin ümumişlək leksik qatına aid bu sözlərin mənəsində xüsusiləşmə, dəqiqləşmə baş verir.

¹³ Sadıqova, S.A. Azərbaycan dili terminologiyasının problemləri / S.A.Sadıqova – Bakı: Elm, – 2002. – 125 s.

- *ma*, - *mə* şəkilçisi müasir Azərbaycan dilində məhsuldar şəkilçilərdən biridir. Feildən ad düzəltmək üçün istifadə olunur. Turizm terminologiyasında anlamaq feilindən *anlma*, ödəmək feilindən *ödəmə*, təsdiqləmək feilindən *təsdiqləmə* və s. terminləri bu sahədə ümumişləkdir. - *ış*, - *iş*, - *uş*, - *üş* şəkilçisi feildən isim düzəldən şəkilçidir. Bir sıra turizm terminlərini əmələ gətirir. Məsələn, *getmək* – *gediş*, *girmək* – *giriş*, *çıxmaq* – *çıxış* və s.

- *luq*, - *lik*, - *luq*, - *lüt* şəkilçisi. Bu şəkilçi fərqli nitq hissələrinə artırılaraq turizm termin yaradıcılığında istifadə olunur. Məsələn, *agentlik*, *turagentlik*, *hotelçilik*, *yataqlıq*, *çarpayılıq*, *gündəlik*, *birdəfəlik* və s.

Turizm terminologiyasında sözlərin birləşməsi yolu ilə yaranan yeni mürəkkəb söz və ya söz birləşməsi şəklində terminlərin əmələ gəlməsi geniş müşahidə olunur. Termin-söz birləşmələri başqa sahə terminologiyaları kimi, turizm terminologiyası üçün də səciyyəvi haldir. S.Sadiqova müasir Azərbaycan dilində termin yaradıcılığında sintaktik üsulun iki növünün tətbiqini tapdığını göstərmişdir: “1) *leksik-sintaktik üsul*; 2) *morfoloji-sintaktik üsul*”¹⁴.

Turizm terminologiyasındakı terminlərin böyük bir qismini termin-söz birləşmələri təşkil edir. Məsələn, *macəra gəzintisi*, *macəra səfəri*, *macəra tətili*, *gediş saati*, *çıxış günü*, *çıxış saati*, *gediş günü*, *idman turizmi*, *dini turizmi*, *qrup bələdçisi*, *məlumat bürosu*, *xarici turizm*, *xarici səfər*, *işgüzar turizm*, *gəmi səyahəti*, *düşərgə salmaq* və s.

Təhlillərdən aydın olur ki, turizm terminlərinin yaranmasında semantik, morfoloji, sintaktik üsul məhsuldarlığı ilə seçilir.

İkinci fəslin ikinci paragrafı “**Turizm terminologiyasında neologizmlər**” adlanır. Turizm terminlərinin tələbata uyğun olaraq yaranması, ümumişlək leksik qatda bir sıra sözlərin turizm terminologiyasında yeni məna kəsb etməsi termin-neologizmlərin spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi tələbini ortaya atır. Dildə yeni sözlərin, eləcə də yeni terminlərin yaranması bilavasitə

¹⁴ Sadiqova, S.A. Azərbaycan dili terminologiyasının problemləri / S.A. Sadiqova – Bakı: Elm, – 2002. – 147 s.

real gerçəklikdə gedən proseslər, həyata, hadisələrə, predmetlərə yeni baxış bucağından yanaşmadan asılıdır. Neologizm termini yarandığı ilkin dövrdə yeni olsa da tədricən işləklilik qazanaraq neologizmdən uzaqlaşır. Bu terminin şərhı O.S.Axmanovanın lüğətində də öz əksini tapmışdır. “*Yeni predmeti və ya anlayışı ifadə etmək üçün yaradılmış söz neologizmdir*”¹⁵.

Neologizm üçün əsas meyar yeni yaranma, yeni anlayış ifadə etməkdir. Yenilik neologizmin təyində həlledici əlamətdir və neologizm nisbi anlayışdır.

Hazırda turizm beynəlxalq səviyyədə sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar öz toplantılarını müxtəlif ölkələrdə təşkil edir və bu toplantı dövründə iştirakçılar üçün turist səyahətləri, turların keçirilməsini təmin edirlər. Buna görə də hazırda ingilis dilində həm biznes turizm, həm də işgüzar turizm mənasını verən *bleisure* terminlərindən istifadə olunur. Termin *business* və *leisure* sözlərindən abreviatur yolu ilə düzəlmişdir. *Business* sözünün inisial qrafemi ilə söz birləşdirilmişdir. “*Leisur*” – 1) azad/boş vaxt, asudə vaxt, işdən azad vaxt; 2) azad, sərbəst, boş¹⁶.

Onu da qeyd edək ki, *bleisure* turizmini təşkil edən beynəlxalq təşkilatlar səfərdə iştirak edənlərin onları müşayiət edən şəxslərlə gəlməsinə imkan yaradır, çox zaman ikinci adamın gəliş-gediş, yataq və ekskursiyalarda iştirak xərclərini ödəyirlər.

Beynəlxalq turizm terminologiyasında gastronomik turizmle bağlı yeni terminlər yaranmışdır: *apitourism* – *apiturizm*. *Apiturizm* arıların saxlandığı yerlərə səyahət təşkil etməkdir. Turistlər bu yerlərdə həm arıçılıq sahəsi ilə tanış olur, müxtəlif çiçək və ağaclardan çəkilmiş bal növlərini yoxlayır və təbiət qoynunda gəzirlər. “*Apiturizm*” neologizmi və bu cür səyahətin xüsusiyyətləri konkret turizm adları ilə bağlı xeyli sayda termin neologizmin yaranmasına təkan vermişdir. Məsələn, *alkoturizm*, *tabakoturizm*, *kofeturizm* və s.

¹⁵ Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов/ О.С. Ахманова. – Москва: Советская энциклопедия, – 1966. – 607 с.

¹⁶ Xudiyev, N.M. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü / N.M. Xudiyev. – Bakı: Maarif, – 1989. – 510 s.

Turizm sürətlə inkişaf etdiyinə görə onun növləri və alt növləri çoxalır, turist xidmətlərinin dairəsi genişlənir. Bu cəhət turizm sahəsində termin-neologizmlərin əmələ gəlməsinə də səbəb olur. *Set-set turizm, benifitturizm, entropiturizm, vulkanturizm, qlamturizm, macəra turizmi, bəqəpətic turizmi, slipturizm, günlük turizm* və s. yalnız yeni turizm növlərinin adı ilə bağlı termin neologizmlərdir.

İkinci fəslin üçüncü paragrafı **“Turizm terminologiyasının tərcümə üsulları” adlanır.** Terminlərin tərcüməsində dörd metod qeyd olunur: 1) terminin mədəni və dil ənənələrinə xas funksional ekvivalentinin seçilməsi; 2) hərfi tərcümə; 3) mənbə dilin termininin alınması; 4) neologizmin yaradılması¹⁷.

Turizm terminlərinin tərcüməsinin birinci üsulu mənbə dildəki terminin leksik ekvivalentini tapmağa əsaslanır. Ona görə də, tərcümədə terminin leksik qarşılığından istifadə edilir. Əgər Azərbaycan dilində müvafiq leksik qarşılıqlı yoxdursa, onların definitiv izahı verilir. Azərbaycan dilinin terminoloji sistemində, daha dəqiq desək, turizm terminologiyasında səyyah, səyahətçi və turist terminləri funksionallığı ilə seçilir.

Tərcümə prosesində turizm terminlərinin bir qismini bir söz və ya söz birləşməsi ilə ifadə etmək mümkün olsa da, onların definitiv təqdimatı, izahı lazım gəlir. Məsələn, *packagetour – pəkitur*. Turist təşkilatı tərəfindən bir neçə gün ərzində turistə kompleks şəkildə göstərilən xidmət (nəqliyyat, yerləşmə, qidalanma, ekskursiya və s.) paketi. *Pəkitur* (package) sözü başqa turizm terminoloji birləşmələrində də istifadə olunur. Məsələn, *packageservice* (pəkitur servis), *package lunch* (pəkitur lanç) və s. Hər üç terminoloji birləşmədə işlənən *package* çoxmənalı sözdür. Pəkitur tur terminoloji birləşməsində söz kompleks mənasındadır. Söz pəkitur servis terminoloji birləşməsində də eyni mənada işlənmişdir.

¹⁷ Алькудах, А.К.М. Типы терминологических номинаций в лексике тематической сферы «Туризм» в современном русском языке / А.К.М.Алькудах// Известия Воронежского государственного педагогического университета. – 2016. №2 (271). – с. 11.

İngilis dilinin turizm terminologiyasında işlənən *snek-bar* termini yüngül, tez hazırlanan və hazır ərzaq (pendir, yağ, mürəbbə, cəm, kolbasa, hazır kotlet və s.) təklif edən “*kafe-bari*” bildirir.

Tərcümənin əsas vəzifəsi mənbə dildə ötürülən informasiyanın obyekt dildə ekvivalent şəkildə ifadəsini tapmasıdır. Əgər sözün tərcüməsi prosesində ekvivalentlik dərəcəsi dəyişə bilirsə, terminlərin tərcüməsində buna yol verilmir. Sahənin hər bir termini konkret anlayışı ifadə edir və bu sahənin terminoloji sistemində daxil edilir. Termin obyekt dilə təsviri tərcümə edildikdə obyekt dilin terminoloji sistemində müvafiq anlayışın izahı yer alır. Təsviri tərcüməyə paralel olaraq mənbə dildən terminin alınması da baş verir. Alınma termin sonradan obyekt dildə daha sadə və anlaşılıqlı formaya salınır.

Sahə terminologiyalarının zənginləşməsində kalka termin yaradıcılığının əsas üsullarından biri hesab olunur. “*Kalka sərbəst tərcümədən fərqli olaraq, xarici sözün modelinə əsaslanan dəqiq, hərfi tərcümədir. Lakin bu dəqiqliyi tamamilə mütləq mənada başa düşmək olmaz*”¹⁸.

“Hərfi tərcümə” anlayışı “sözbəsöz tərcümə” kimi izah olunur. Bu tərcümənin kalka hesab olunması üçün əlavə şərtlərin müəyyənləşdirilməsi lazım gəlir. “*Kalka zamanı ekvivalenti olmayan sözü təşkil edən morfemlər onların hərfi qarşılıqları ilə əvəz olunur.*”¹⁹

Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasının yaradılmasında kalka üsulu geniş tətbiqini tapır. Bir çox turizm terminləri ingilis dilindən Azərbaycan dilinə kalka edilir.

Terminin kalka olunmasının əsas göstəricilərindən biri onu təşkil edən vahidlərin sırasındakı ardıcılığın saxlanmasıdır. Məsələn, “*family room*” termini Azərbaycan dilinə “*ailə nömrəsi*” və ya “*ailəvi nömrə*” terminləri ilə kalka edilmişdir. Kalka zamanı göstərilən terminoloji birləşmələrdə struktur fərqi yoxdur. Beləliklə, aydın olur ki, turizm terminlərinin kalka üsulu ilə yaranmasının spesifik

¹⁸ Qurbanov, A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili / A.M. Qurbanov. – Bakı: Maarif, – 1985. – 244 s.

¹⁹ Латышев, Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л.К.Латышев. – Москва: Просвещение, – 1988. – 105 с.

cəhətləri vardır. Bu cəhətlər turizmdə istifadə olunan xidmətlərin çoxçeşidliyi ilə bağlıdır.

İkinci fəslin dördüncü paragrafı **“Turizm terminologiyasında abreviaturalar” adlanır.** Turizmin spesifik xüsusiyyətlərindən biri onun çox sayda sahəni özündə əhatə etməsidir. Bu baxımdan turizm terminologiyasında beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş ixtisarlar da özünəməxsus yer tutur.

Elmi mətndə mürəkkəb çoxkomponentli terminoloji birləşmə çox istifadə edildikdə qənaət prinsipi onun ixtisarla verilməsini tələb edir. Turizm dünya miqyasında yayıldığı və müxtəlif dillərin daşıyıcılarını əhatə etdiyi üçün bu sahədə çoxsaylı abreviaturdan istifadə olunur. Məsələn, *BB* (səhər yeməyi), *HB* (yarımpansion), *FB* (pansion), *ALL İNCİ* (hər şey daxil sistemi), *SGL* (təkadamlıq), *DBL* (ikiadamlıq), *TRPL* (üçadamlıq), *INF* (çağa), *CHL* (uşaqlar), *CHD* (uşaq), *ADT* (yaşlı), *SV* (dənizə görünüşü olan) və s.

Hotellərdə istifadə olunan qiymət vərəqlərində bir sıra ixtisarlar işlədilir. *BB, CHD, ADL, DBL, EX.B., FB, HB, SGL, TRPL, UP*.

Azərbaycanda beynəlxalq turizmin inkişafı turizm sahəsində beynəlmiləl terminlərin alınmasını da sürətləndirmişdir. Bu terminlərin işlədilməsində alındığı dilin səs sistemi əsasında qısaltmalar aparılır. Beynəlxalq turizmə daha fəal şəkildə qoşulmaq beynəlxalq turizm terminologiyasını, o cümlədən də onun xüsusi layını təşkil edən beynəlxalq turizm abreviaturasını formalaşdırır.

Üçüncü fəsil “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində alınma turizm terminlərinin mənimsənilmə formaları və leksik-semantik paradigmaları” adlanır. Üçüncü fəslin birinci paragrafında Azərbaycan ədəbi dilində alınma turizm terminləri və onların struktur-semantik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasındakı alınmaları iki əsas qrupa ayırmaq olar: 1) rus dilindən və rus dili vasitəsilə alınan terminlər; 2) bilavasitə ingilis dilindən alınan terminlər. Birinci qrup alınma terminlər Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə və qismən müstəqilliyin ilk illərinə aiddir. Sovet dövründə *turist, turizm, kruiz, pansion, ekskursiya, gid, qruppavod, kotec, ekskursiya* və başqa

terminlər Azərbaycan dilinə keçmişdir. Alınmalar mənşə müxtəlifliyi, alınma prosesinin fərqliliyi ilə seçilir. Məsələn, *ədvaizer – advisory* termini Azərbaycan dilinə birbaşa ingilis dilindən müstəqillik illərində keçmişdir. Müxtəlif sahələrdə məsləhətçi vəzifəsinin adını bildirir. Turizmdə turagentlikdə yeni fəaliyyət istiqamətlərini, yeni ekskursiya xidmətlərini müəyyənləşdirməklə bağlı məsləhət və təkliflər hazırlayır. Agent termini latın dilində *agens, agentis* hərəkətə gətirən mənasında işlənən termindir. Həm agent, həm də agentlik müasir turizm terminologiyasında termin söz birləşməsi formasında da işlənir: *turizm agentliyi, turizm biznesi*. Əgər əvvəllər Azərbaycan turizm terminologiyasında büro, idarə işlək sayılırdısa, hazırda agentlik termini işləkdir. Agentlik törəmə termindir və alınma agent termininə *-lik* şəkilçisinin artırılması ilə düzəlmişdir.

N.Məmmədli yunan və latın mənşəli derivasiya elementlərini konservativ və deformativ termin elementlər olmaqla iki qrupa ayırmış, *air* (aer) termin elementini konservativ termin elementləri sırasına daxil etmişdir. Müəllif göstərir ki, konservativ elementlər “*öz ilkin formalarını, hətta qoşulduğu termin komponentdə müstəqil mənə xüsusiyyətlərini saxlayır*”²⁰.

Termin element prepozitiv mövqedə işlənərək bir sıra terminlərdə təyyarə mənasını yaradır. Məsələn, *aircrew* – təyyarə heyəti, ekipajı, *aircraft* – təyyarə, *air ambulance* – təcili yardım təyyarəsi, *airmail* – təyyarə ilə göndərmək və s.

Turizmdə hotellə bağlı terminlərin ingilis dilindən başqa dillərə keçməsi daha çox müşahidə olunur. Hotel növlərində və xidmətlərində fərqlilik terminin alınmasını çox zaman aktuallaşdırır. Hotelçiliklə bağlı *vip-otbunel, butik-hotel, qastro-hotel, kazino-hotel, kabana, kempinq, motel, klub-hotel, koqress-hotel, qesthaus, apart-hotel, apartament-hotel* və s. alınma terminlər istifadə edilir. Verilmiş alınma terminlərin əksəriyyəti defislə birləşən iki komponentdən ibarətdir.

²⁰ Məmmədli, N.B. Yunan və latın mənşəli beynəlmiləl termin elementlər/ N.B.Məmmədli. – Bakı: Elm, – 1998. – 8 s.

Turizmin təşkili, turist xidmətlərinin göstərilməsində turoperator və turagentlərin rolu böyükdür. *Turoperator* termini Azərbaycan dilinə bilavasitə ingilis dilindən keçmişdir. *Hotel (hotel)* termini də ingilis dilindən transliterasiya yolu ilə alınmışdır. Mehmanxana mənasında olan bu sözün əvvəlində “h” qrafemi və tələffüz zamanı bu, “h” fonemi ilə ifadəsini tapır və *hotel* şəklində işlənir. Bəzən dildə *hotel-hostel* terminləri paralel şəkildə işlənir. Qeyd edək ki, *hotel* və *hostel* turizm terminləri məncə bir-birindən fərqlənirlər. *Hotel* daha bahalı mehmanxana növüdür və burada müştərilərə göstərilən xidmət növləri çoxdur. *Hostel* gecələmək üçün nəzərdə tutulmuş mehmanxana növüdür, hamam, tualet və s. otaqdan kənarında yerləşir və ümumi xidmət üçün nəzərdə tutulmuşdur. *Hostel* yataqxana tipindədir, bir otaqda iki, dörd, altı və s. sayda müştəri yerləşdirilir. *Hosteldə* heç bir əlavə xidmət yoxdur.

Müasir turizm terminologiyasında alınmaların tərkibində bəzi komponent və termin elementlərinin işləkliyi müşahidə olunur. Belə komponentlərdən biri “tur” sözüdür. Alınma turizm terminologiyasında terminlərin yaranmasında *-ing* elementinin məhsuldar işlənməsi müşahidə olunur: *bukinq, bekpeking, dayvinq, inkaming, karavaninq, keytrinq, kempinq, raftinq, roupcampinq, ciping* və s. *-ing* suffiksi ingilis dilində feildən isim düzəldir və bu isim prosesin adını bildirmişdir.

Müxtəlif sahə terminologiyalarında olduğu kimi, turizm terminologiyasında da prepozitiv *mini-* termin elementli terminlər az deyildir. Məsələn, *minitur, minibar, minikruiz, minihotel* və s. N.Məmmədli “*mini termin elementinin latın mənşəli min- daha kiçik, daha xırda, ən kiçik mənalərini daşımalarını qeyd etmişdir*”²¹.

Multi- (çox) latın mənşəli termin elementi termin və sözlərə artırılaraq turizm terminologiyasında yeni vahidlərin yaranmasında iştirak edir. Məsələn, *multitur, multiklub, multiviza* və s.

Turizm terminologiyasında bir sıra digər termin elementlər də işləkdir.

²¹ Məmmədli, N.B. Yunan və latın mənşəli beynəlmiləl termin elementlər / N.B.Məmmədli. – Bakı: Elm, – 1998. – 14s.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı “Beynəlxalq turizm terminlərinin spesifik xüsusiyyətləri” adlanır. Turizm ictimai münasibətlərin sosial-mədəni və iqtisadi sahələri ilə sıx bağlıdır. Ona görə də beynəlxalq turizm terminologiyasının müəyyənləşdirilməsində ikili münasibət özünü göstərir. Çünki turizm lokal və beynəlxalq olmaqla iki yerə bölünür. Lokal turizm yerli turizmdir. Beynəlxalq turizm həm təklif olunan ekskursiya və gəzintiləri, həm də digər turist xidmətləri ilə fərqlənir. Turist eyni zamanda bir dil mühitini tərk edərək başqa dil mühitinə qədəm basır, bu ərazi, orada yaşayanların həyat təzi, məişəti ilə tanış olur. Turistə yerli turoperator və turagentlər xidmət göstərir.

Beynəlxalq turizmin spesifik cəhətlərindən biri xidmət sferasında istifadə olunan turist təkliflərinin vahid standart, daha dəqiq desək, beynəlxalq standart uyğun şəkildə təqdim edilməsidir.

Beynəlxalq turizm terminoloji sistemini dörd tematik qrupa ayırmaq olar: 1) turizm fəaliyyəti; 2) turist xidmətləri; 3) marketing və ödəmələr; 4) klub istirahəti²².

Bu bölgədə turizm xidmətləri qrupuna müqavilələrin bağlanması, xidmətlər siyahısının təqdimatı da daxil edilir. Marketing tematik qrupunda kataloq və tariflər yer alır. Çox zaman kataloqda tarif və ödəmə şərtləri göstərilir. Sənədlər, bir qayda olaraq, ingilis dilində təqdim olunur.

Beynəlxalq turizm terminlərini işlənmə sahələrinə görə də ayırmaq olar. Birinci tematik qrupa beynəlxalq turizmin növlərini daxil etmək olar. Bura *öyrənmə turizmi, ekoloji turizm, transsərhəd turizmi, dini turizm, gastronomik turizm, zəvvarlıq səfəri, virtual turizm, e-turizm* və s. aid edilir. Beynəlxalq turizm növlərini bildirən terminlərin əksəriyyəti ikikomponentlidir.

Müasir beynəlxalq turizm terminologiyasında *e-turizm* və *virtual turizm* terminlərinin definisiyası, eləcə də onların ifadə etdiyi anlayışlar xüsusi maraq doğurur. *Virtual turizm* dedikdə, fiziki və hüquqi şəxslərin təşkil etdiyi və ya reallaşdırdığı virtual turdur. Sözüün ilkin formasının qədim latın dilində *vir* – kişi, ər olması qeyd

²² Рябова, И.А., Исмаев Д.К. Словарь международных туристских терминов / И.А. Рябова, Д.К. Исмаев, С.Н. Путилина. – Москва: МАТТР, – 2005. – 181 с.

edilir. Orta latın dilində *virtus* variantında (cəsarətli, mübariz) işlənmiş və fransız dilinə *virtual* formasında keçmişdir. Fransız dilindən ingilis dilinə keçmişdir²³.

Virtual turizm təsəvvür edilən, xəyalən yerinə yetirilən turizm hesab edilir. Onun meydana çıxması internetlə bağlıdır. Turoperatorlar, turagentlər, video və foto həvəskarları diqqəti cəlb edən cazibədar yerlər haqqında xüsusi təqdimatlar hazırlayıb onu internetdə yerləşdirirlər.

E-turizm elektron turizm birləşməsinin abreviasiyası ilə düzəldilmiş turizm terminidir. Müasir dövrdə yüksək texnologiya vasitələri turizmin inkişafı və təbliğində xüsusi rol oynayır²⁴.

Elektron turizmin köməyi ilə hər bir ölkənin, şəhərin, təbii obyektin interaktiv təqdimatı mümkündür. Elektron turizmdə səyahət yerinin təyini, marşrutun müəyyənləşdirilməsi, biletin alınması, hotelin bronlaşdırılması və bir çox digər problemlərin həlli sadələşir. Beynəlxalq turizmdə nəqliyyat infrastrukturunu və xidməti ilə bağlı aşağıdakı terminlər işləkdir: *aviatarif, çarter reysi, müntəzəm reys, hab, kruiz-layner, tatlı-xidmət, turist avtobusu, avtomobil, inter-rayl, loykoster, taksi-tur, ekspress avtobus* və s. Qeyd olunan terminlər turistlərin yerdəyişməsinə, eləcə də hərəkətini, gəliş-gedişini və s. təmin edilməsində istifadə olunan vasitə, həmçinin xidmətləri ifadə edir.

Beynəlxalq turizm terminologiyasında turist xidmətləri, turistlərin yerləşdirilməsi sistemlərini bildirən terminlər xüsusi həcmə malikdir. Bu alt qrupa *villa, hotel, bünqalo, kabana, hostel, syut, apartament, kongres-hotel, kazino-hotel, butik-hotel, klub-hotel, apart-hotel* və s. terminlər yer alır. Beynəlxalq turizm terminologiyasında informasiya-ekskursiya xidmətlərinə aid

²³ Шеревров, В.И. Что означает виртуал / В.И.Шеревров // Виртуальное пространство культуры. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, – 2000. – с.56.

²⁴ Квартальнов, В.А. Туризм: учебное пособие / В.А. Квартальнов. – Москва: Финансы и статистика, – 2014. – 186 с.

terminlər ayrıca bir qat təşkil edir və bilavasitə turizmlə bağlılıq baxımından çox seçilir.

Turoperator və turagentlər beynəlxalq turizm iştirakçılarını tur və ekskursiyalara dəvət edərkən beynəlxalq turizm terminlərini işlədirlər. Belə bir cəhət beynəlxalq turizm terminlərinin başqa dillərə keçməsinə və beynəlmiləl turizm terminlərinin yaranmasına səbəb olur. *Treking, pəkic-tur, ekoturist, dayver, dayvinq, kongress-tur, tübing, kempinq, kotec, hotel, hotel-klubotel-kazino, apartament, apart-hotel* və s. terminlər artıq beynəlmiləl turizm terminləri kimi sabitləşmişdir.

Üçüncü fəslin üçüncü paragrafı “Turizm terminlərinin Azərbaycan dilində nizama salınma və standartlaşdırma prinsipləri” adlanır. Sahə terminologiyasının qaydaya salınması ilk dövrdə sinonim terminləri terminosistemdən çıxarmaq, terminlərin definisiyasını, onların yazılışını dəqiqləşdirmək məsələlərini əhatə etmişdir. Belə bir proses inventarlaşdırma tələbini ortaya atmışdır. Təbii ki, dəqiqləşdirmə, ilk növbədə, sahə terminlərinin toplanıb qeydə alınmasını, onların siyahısını tərtib etməyi zəruriləşdirir. Lüğətlərin tərtibi terminlərin həm inventarlaşdırılması, həm definitivləşdirilməsi, həm də nizama salınmasını özündə birləşdirmişdir. Təsadüfi deyil ki, M.Qasımov nizama salınmış terminologiyani *“xüsusi metodika ilə müəyyənləşdirilmiş anlayışlar sistemi işarələr sisteminin vəhdətidir”*²⁵.

Nizamasalma zamanı terminlərin variantlılığı tam aradan qaldırılır, eyni anlayışı ifadə edən fərqli variantlar da qeydə alınır və ümumi sistemə daxil edilir.

Hotellərdə anketlərin doldurulmasını və internet vasitəsilə sifarişlərin verilməsini sadələşdirmək məqsədilə turizm terminlərinin ixtisarı və standartlaşdırılması beynəlxalq miqyasda geniş vüsət almışdır. *DBL* (Double) – bir ikiadamlıq çarpayısı olan otaq; *TWIN* – iki təkadamlıq çarpayısı olan otaq; *TRPL* (Triple) – üçnəfərlik nömrə; *QDPL* (Quadriple) – dördyerlik otaq; *EB* (EXB- Extrabed) –

²⁵ Qasımov, M.Ş. Azərbaycan terminologiyasının əsasları / M.Ş.Qasımov. – Bakı: Elm, – 1973. – 110 s.

nömrəyə əlavə çarpayının qoyulması. Vahid terminologiyadan istifadə həm sahənin özünəməxsus qəliblərinin, standartlarının yaranması, həm də informasiyanın intensiv çatdırılması üçün vacibdir.

Turizm terminlərinin nizama salınmış siyahılarında hər bir terminin variantları qeydə alınır. Variantlar siyahıda müəyyən ardıcılıqla qeyd edilir. Məsələn: *Tur// səfər// səyahət, kruiz//voyaj, turist səfəri//gəzinti*. Bu terminlər turist diskurslarında sinonim variantlar kimi işlənir. Standartlaşmada terminoloji sistem və onu təşkil edən terminlər üçün nominativlər müəyyənləşdirilir. Standart siyahısında terminin dildəki dəqiq yazılışı verilir, onun qeyri-standart variantları və beynəlxalq qarşılığı qeyd edilir. Turizm terminologiyasının linqvistik unifikasiyası terminoloji variativliyi aradan qaldırmağı, xüsusi anlayışın birmənalı ifadəsini, termin yaradıcılığı üsullarının və modellərinin “rəsonal minimumunu” müəyyənləşdirməyi nəzərdə tutur. Vahid terminologiyadan istifadə həm sahənin özünəməxsus qəliblərinin və standartlarının yaranmasını, həm də mətni informasiyanın intensiv çatdırılması üçün vacibdir. Beynəlxalq turizm sənayesinə qoşulma həm də dilin sahə terminologiyasının beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırılmasını tələb edir.

Tədqiqatın *nəticələri* aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Turizm terminləri bu sahədə funksionallıq qazanan ixtisaslaşmış anlayışları ifadə edir. Fasiləsiz inkişaf edən turizm sahəsinin terminoloji sistemində semantik baxımdan yaxın anlayışları bildirən terminlər daha çox işlənir və başqa sahələrlə bağlı terminlər də turizm sahəsində real tətbiqini tapır. Belə terminlərin bir qismi ümumi mənanın sahədaxili funksional ixtisaslaşması üzrə fərqlənir və sahələrarası sıx əlaqələrlə motivləşir.

2. Azərbaycan dilində turizm terminologiyası müxtəlif tematik qrup və alt qruplara bölünür. Əsas tematik qruplara aşağıdakılar daxil etmək olar: 1) turizm növlərini və formalarını bildirən terminlər; 2) turizm infrastrukturunun təşkilinə aid anlayışları ifadə edən terminlər; 3) turist fəaliyyətinin təşkil edilməsi ilə bağlı terminlər; 4) turizm sənayesi iştirakçılarının fəaliyyət

istiqlamətlərini və bu fəaliyyətin spesifikasiyasını bildirən terminlər; 5) beynəlxalq turizmlə bağlı anlayışların adlarını bildirən terminlər. 6) turizm fəaliyyətinin sənəd təminatı ilə bağlı terminlər; 7) turopereator və turagentlərin fəaliyyət xüsusiyyətlərini ifadə edən terminlər.

3. Turizm terminlərinin derivasiya prosesini aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: 1. Terminlər ancaq bu sahə anlayışlarını adlandırır; 2. Terminlər bu sahə anlayışlarını adlandırmaqla yanaşı, ümumişlək söz kimi də işlənir. 3. Terminlər bu sahə anlayışlarını adlandırmaqla yanaşı, başqa elm sahələrində də paralel şəkildə işlənir.

4. Turizm növlərini və formalarını bildirən terminlər turist fəaliyyətinin müxtəlif vasitələri ilə bağlı, yəni səfər və səyahətdə istifadə olunan nəqliyyat vasitələri, səfər məkanı və bu məkanın xüsusiyyətləri, yerləşmə obyektləri, turistin yerləşdiyi məkandakı fəaliyyəti və başqa amillərlə motivləşərək formalaşır. Turizm terminlərinin yaranmasında leksik-semantik üsula termin yaradıcılığında mənanın daralması, mənanın genişlənməsi ilə yanaşı, oxşarlığa və müştərəkliyə görə eynilik təşkil edən anlayışları ifadə edən sözlər yeni terminoloji mənə qazanır.

5. Müasir Azərbaycan dilində turizm terminologiyasında mürəkkəb söz və ya söz birləşməsi şəklində terminlərin əmələ gəlməsi geniş müşahidə olunur. Belə termin-söz birləşmələri daha çox üç və çoxkomponentlidir. Turizm sahəsinin inkişafı çoxkomponentli turizm terminlərinin miqdarının artmasına səbəb olur.

6. Beynəlxalq abreviaturların əsas qismi anlayışların, obyekt və predmetlərin, qurumların adlarının ixtisarlarıdır. Turizm terminologiyasında mürəkkəb çoxkomponentli terminoloji birləşmə çox istifadə edildikdə qənaət prinsipi onun ixtisarla verilməsini tələb edir. Bu cür əvəzləmə işlək terminin və ya termin-söz birləşməsinin qısa işarələnməsi hesab edilir. Bu işarələmə beynəlxalq mahiyyət kəsb edir və dildə abreviasiya, yaxud ixtisar kimi işlənir.

7. Kalkanın turizm terminologiyasında tətbiqi mənbə dildə terminin daxili formasının qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasında sintaktik və semantik

kalka üsulu ilə formalaşan terminlərlə yanaşı, yarımkalkalar və hibrid terminlər də üstünlük təşkil edir.

8. Azərbaycan dilinin beynəlxalq turizm terminləri qatına ümumelmi, elmlərarası və bilavasitə turizm terminləri daxil olur. Beynəlxalq turizm terminlərinin yaranmasında ingilis dili aparıcı mövqedədir. Ona görə də neologizm-terminlər Azərbaycan dilinə bəzən ingilis dilindən olduğu kimi daxil olur.

9. Alınma terminlər Azərbaycan dilində fonetik, semantik, qrammatik mənimsəmə prosesini keçirir. Fonetik mənimsəmə transliterasiya və transkripsiya prosesində həllini tapır. Alınma terminlərin qrammatik mənimsənilməsi onların Azərbaycan dilinin qrammatik şəkilçilərini qəbul etməsi ilə təsdiqini tapır.

10. Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının formalaşmasında Avropa mənşəli, xüsusən latın və yunan mənşəli termin elementlər də iştirak edir. Bu termin elementlər terminlə birlikdə dilə daxil olur. Turizm sahəsində işlənən termin elementlər funksionallığına görə fərqlənir və əsasən prepozitiv elementlərdir.

11. Turizm terminologiyasının linqvistik unifikasiyası terminoloji variativliyi, dubletliyi aradan qaldırmaqla yanaşı, anlayışları birmənalı ifadə edən terminlərin yaranma üsullarını və modellərini müəyyənləşdirməyi nəzərdə tutur. Turizm terminlərinin unifikasiyası terminologiyanın normalaşdırılmasını, anlayışı ifadə edən vahidlərin terminə qoyulan tələblərə cavab verməsini özündə birləşdirir. Unifikasiya və nizamasalma məsələlərinin qarşılıqlı əlaqədə olması, onların ardıcıl bir-birini əvəz etməsinə imkan yaradır və sabit turizm terminologiyasını formalaşdırır.

Dissertasiyanın ümumi məzmunu ilə əlaqədar aşağıdakı məqalə və tezislər çap olunmuşdur:

1. Azərbaycan dilində turizm terminlərinin yaranma yolları // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2015. №2, – s. 121-147.

2. Azərbaycan ədəbi dilində alınma turizm terminləri // I Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş “Türkoloji elmi-

mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar” mövzusunda beynəlxalq konfrans, – Bakı: –14-15 noyabr, – 2016, – s. 253-256.

3. Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının inkişaf xüsusiyyətləri // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2016. №1, – s.141-150.

4. Türk dillərində alınma turizm terminlərinin unifikasiyası // “Müasir Dilçiliyin aktual problemləri” beynəlxalq elmi konfrans, – Sumqayıt: – 24-25 noyabr, – 2016, – s. 52-53.

5. Kalka üsulu ilə turizm terminləri yaradıcılığının bəzi spesifik məsələləri haqqında // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2017, №2. – s.144-153.

6. Azərbaycan dilində turizm terminlərinin inkişaf xüsusiyyətləri // – Bakı: Tədqiqlər, – 2017. №4, – s.120-128.

7. Actual issues of tourism terminology // – Volgograd: The way of science, – 2018. № 5 (51), – s.73-77.

8. Azərbaycan dilində turizm terminologiyasının bəzi məsələləri haqqında // – Bakı: Dilçilik İnstitutunun əsərləri, – 2018. №2, – s. 179-187.

9. Müasir Azərbaycan dilində turizm terminologiyasında neologizmlər // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2019. №1(109), – s.129-132.

10. Müasir Azərbaycan dilində turizm terminlərinin tematik təsnifatı // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. №8, – s.151-155.

11. Abbreviation of international multi-component tourism terms in the language // Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference “Scientific Trends and Trends in The Context of Globalization”, – Sweden: – 21-22 December, –2021, – s. 220-229 (Copernicus).

12. Turizm terminologiyasında beynəlmiləl terminlərin standartlaşdırılması haqqında // “Qəzənfər Kazımov və Azərbaycan

filologiyası” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları,
– Bakı: – 20 may, – 2022, – s.473-480.

13. Turizm terminologiyasının tərcümə üsulları // – Bakı:
Filologiya məsələləri, – -2023. №2, – s.102-108.

14. Derived tourist terms and their structural-semantic,
functional characteristics in the Azerbaijani language // «Молодий
вчений» №4 (116) 2023, -s.96-99.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 Mart 2025-ci il tarixində saat 13:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 07 Fevral 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:30.01.2025
Kağız formatı: 60x84 ¹/₁₆
Həcm: 42 069 işarə
Tiraj: 100